

ДОМІНАНТИ ДУХОВНО-ПРАКТИЧНОГО СВІТУ МИСЛИТЕЛЯ

Філософ, за визначенням, – служитель мудрості. Але не кожний, хто присвятив своє життя справі Софійності, є її гідним достойником. Є “професійні філософи” за дипломом, а є – за покликанням. Саме таким був академік філософії В.І. Шинкарук. У ньому вдало поєднувалися всі “класичні ознаки” широкомасштабного мислителя – вміння не тільки бачити різноманітний світ людського буття, але й глибоко пройтися ним, відобразити його у своїй творчості. Не ідеалізуючи непересічну особистість Шинкарука-філософа, визначеного фундатора Київської антрополого-гуманістичної філософської школи (адже насправді ніщо людське не було йому чуже), зазначимо, що протягом свого творчого життя він виразно уособлював здатність здійснювати глибоку рефлексію над світом філософської мудрості в його трансцендентному та суто земному вимірах.

“Філософія – це епоха, осягнута думкою”. Глибокий знавець філософської класики, в тому числі тієї, до якої належить автор зазначеного афоризму, В.І.Шинкарук у своїх творах переконливо й виразно демонстрував, як саме в обставинах реального соціального життя відбувається осмислення непростих подій, свідком і активним учасником яких він був. Один із визнаних українських просвітників, в найширшому і найкращому розумінні цього благородного поняття, В.І.Шинкарук вільно відчував себе і як теоретик, який осмислює царину ейдосів, світ “чистого розуму”, і як практично-діючий лицар “софійного знання”.

1. Теоретик “світоглядної свідомості”

Особливість філософського мислення В.І.Шинкарука полягала в загостреному відчутті тих інтенцій культури, які народжувалися самим поступом суспільного життя, еволюцією науки, її втіленням у технічний і техногенний простір людського буття. У передмові до “Критики практичного розуму” І.Кант, погоджуючись із зауваженням про те, що його моральний закон (який становить серцевину його філософії моралі) не є принципово новим, пояснював, що він лише пропонує *нову формулу моральності*. Новизна цієї “формули” полягає в тому, що сутність моральності, її витoki він убачає не в

життєвих обставинах практичного досвіду, а в апіорному почутті обов'язку (моральний закон), яке живе в серці кожної людини і є визначальною базовою підвалиною розумної діяльності. “Дві речі наповнюють душу завжди новим і дедалі сильнішим дивуванням і благоговінням, чим частіше і триваліше ми розмірковуємо про них, – це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені” [1, 257]. При цьому Кант не відмовляє життєвому “моральному почуттю” в його “присутності” в моральності, але підкреслює його “вторинний характер” щодо розуму як визначальника морального закону.

Вміння запропонувати “нову формулу” філософського знання, методологічно акцентувати на нових смислових значеннях, дати інноваційну інтерпретацію “традиційних” знань, здійснити нове прочитання засадничих філософських положень – неодмінна ознака творчої, евристичної філософської думки. До одних із таких концептуально-акцентованих положень шинкаруківської філософії належить, зокрема, розроблена ним концепція “світоглядної свідомості”.

Світоглядна свідомість в авторському викладі являє собою складне духовне утворення, яке синтезує інтелектуальні та чуттєві здатності людини як суб'єкта світогляду – її розумові здібності, чуттєві сприйняття, вольові можливості. “Сплав почуттів та інтелекту у світоглядній свідомості надає їй особливої органічної цілісності, зіл'яності з внутрішнім світом і характером особистості з її “Я” і тим самим надає останньому дієвості, активності, вольової цілеспрямованості й ознаки самосвідомої орієнтації в світі. Цей бік світогляду рівною мірою важливий і для практичної, і для пізнавальної діяльності людини” [2, 103, 104].

У цьому глибокозмістовному визначенні наголошується, насамперед, на тому, що світоглядна свідомість є органічним поєднанням розумового та чуттєвого сприйняття світу. За своїми світоглядними переконаннями В.Шинкарук – раціоналіст. Але він – яскравий представник саме сучасного типу раціоналізму, який поєднує логічне, наукове, істинне пізнання світу з врахуванням ціннісно-цільових структур та програм *людської діяльності*. Авторитетний сучасний представник неораціоналізму Стівен Тулмін зауважував, що раціоналізм в його новітньому розумінні – це такий “атрибут людських дій (діяльності) та ініціатив”, який ґрунтується не на логіці концептуальних систем, а на “людському розумінні”, що має історично змінюваний характер, спираючись на такі “гілки наукового знання

про людину і людське суспільство”, які забезпечують соціогуманітарні комплекси соціальної психології, культурології, історії тощо (“Людське розуміння”).

Наведена формула “світоглядної свідомості” характеризує “внутрішній світ” особистості, її “Я”, що реалізується у вольовій цілеспрямованій активності. З’ясування сутності особистісного “Я”, можливості її реалізації – наскрізна філософська проблема, що, як і більшість філософських проблем, характеризується амбівалентністю її трактування. Блискучий історик філософії, В.І.Шинкарук у своїх теоретичних розвідках приділяє особливу увагу тим мислителям, які, навіть кардинально розрізняючись за своїми світоглядно-антропологічними вподобаннями (це – представники фрейдизму, філософської антропології, філософії культури, феноменології, філософської герменевтики, екзистенціалізму), – прагнули з’ясувати насамперед глибинні мотиваційні механізми людської діяльності.

Свою постійну увагу Шинкарук, як засвідчують його тексти, приділяв, зокрема, Марксовому положенню про “сутнісні сили” людської особистості. За Марксом, “людські сутнісні сили” – це “суб’єктивні здібності”, “людяність почуттів”. Це, насамперед, такі почуття, які здатні забезпечити *людську насолоду*. До них належать не “лише п’ять зовнішніх відчуттів, але й так звані духовні почуття (воля, любов і т. д.)” [3, 121–124]. Принципово поділяючи цю думку, В.Шинкарук і В.Іванов пропонують більш розгорнуте визначення людських “сутнісних сил”: це – почуття, розум, воля, переживання, здібності, досвід тощо [4, 137]. Додамо, що така духовна категорія, як “любов”, присутня і в принциповій шинкаруківській світоглядноорієнтованій тріаді “віра – надія – любов”. Теоретичний посыл щодо “сутнісних сил” людини саме в такій інтерпретації набрав у творчості В.Шинкарука характеру антрополого-гуманістичного алгоритму всіх його концептуальних розмислів щодо свідомості та діяльності людини, до того ж у виразному екзистенціалістському аспекті, який він розробляв у напрямі “позитивного екзистенціалізму”, в дусі Ніколло Аббаньяно.

За твердженнями італійського мислителя, екзистенціальну філософію слід розуміти як учення про здатність людини до “самовизначення”, до невимушеного вибору “власного призначення”, дотримання якого надає людині життєвої стійкості, сприяє її “можливості бути” (Н.Аббаньяно. “Структура екзистенції”). Вибір

людини, який зміцнюється вірою в цінність того, що вибирається, залучає людину у відносини з іншими людьми, забезпечує “включення її у світ”. Цей “позитивно екзистенціальний” людський вибір здійснюється в обставинах свободи, суть якої полягає, зокрема, у здатності реалізувати себе лише в людському співтоваристві на основі солідарності, дружби, любові.

“Я – це я і мої обставини”, – зазначав Ортега-і-Гассет. А Ніколло Аббаньяно наголошував, що справжня особистість може сформуватися тільки у “справжньому суспільстві”. Ці думки імпонували фундатору київської школи людинознавства.

У праці “Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми”, яка є однією з програмних розвідок В.Шинкарука, проблема існування людини осмислюється ним панорамно. Виділимо лише два аспекти. Насамперед – понятійний. Суб’єкт екзистенціальної свідомості визначається не як окремих індивід, а як люди взагалі (людство), здатні переживати різні стани свого просторово-часового існування. “Екзистенція – це ми (я, ти, ми) в своєму бутті і небутті в минулому, бутті і небутті в теперішньому та бутті і небутті в майбутньому, у всіх буттях разом і в кожному зокрема, в трансценденціях... у вічне, позачасове”[5, 43–44]. По-друге, діяльнісний – творчий.

Проблема людського існування осмислювалася Шинкаруком в аспекті творчого активізму людини, її здатності не просто збагнути своє місце в світі, або пристосуватися до нього, але й вдосконалити його. Теза про земне “призначення” людини, в тому числі у її господарській діяльності, – одна з помітних у соціальній філософії софіологічного спрямування. Людина як медіатор космогенічної софійності, писав російський філософ С.Булгаков, виступає як носій софійності у своїй господарчій роботі. В здійсненні її, зазначає філософ, виявляється “людиноподібність природи”, яка “пізнає і знаходить себе в людині”. У свою чергу людина як деміург “підносить природу” до “райського стану”, повертає їй “потенційну красу”, забезпечує благоустрій навколишнього. Втім, думка Булгакова щодо здатності людини “перерозподіляти порядок природи” і за його часів сприймалася критично. Тим більше практика сучасного природокористування аж ніяк не заслуговує її визнання як прояву “четвертого лица Софійності”. Але серед основних форм освоєння світу людиною – матеріально-практичного, духовно-практичного і теоретичного – саме духовно-практичне найбільшою мірою відпо-

відає розумному, і в цьому плані – софійному, до неї ставленню. Чому? Духовно-практичне ставлення до світу є вираженням глибинної сутності людини – моральної, що якісно виразнює статус її, людини, в живій природі. За Кантом, у змістових “наповнювачів” людської свідомості виділяються два осьових вектори – космос (зоряне небо) і духовний (моральний) світ людини, її свідомість. “Я бачу їх перед собою і безпосередньо пов’язую їх зі свідомістю свого існування” [1, 257]. Але ця свідомість не задовольняється рефлексією над цими феноменами. На відміну від Аристотеля, який вважав спостереження головною функцією пізнання, Кант та його послідовники наголошують на важливості діяльнісного ставлення до дійсності. “Мудрість більше полягає у *способі діяльності*, ніж у знанні...” [1, 70].

2. “Діяльнісний вектор людського буття”

Положення про діялісну природу людини так імпонувало Шинкаруку, що він, оцінюючи класиків філософської думки, неодноразово вирізняв саме цей мотив: “світ не задовольняє людину і вона хоче перетворити її”, “людина не тільки відображає навколишній світ, але й створює його”. “...Світогляд є способом “освоєння” світу. І не тільки в тому значенні, що воно дає знання світу, його розуміння і горизонт його бачення, але й у тому, що у світогляді світ постає в його опосередкованості практичною і духовною діяльністю людини, у його *перетвореному* вигляді” [6, 18]. Практичне перетворення світу завдяки діялісному активізму людини – серцевина шинкаруківської світоглядної концепції. Адже світогляд – це така організація свідомості, яка виконує функцію *духовно-практичного устрою і переустрою всього світопорядку*, визначення глибинних цілей і смислу людського існування. З принципом діяльності внутрішньо пов’язаний принцип самої буттєвості людини. У певному розумінні вони тотожні. “Адже *людина за своєю суттю є діялісною істотою* і самодіялісність є її власним людським буттям” [7, 58].

Але ця перетворювальна діялісність має здійснюватися за кумулятивним законом єдності розуму, культури, краси і моральності. Соціальна ефективність суспільної та індивідуальної життєдіялісності вимірюється, насамперед, не кількісними, а якісними показниками. Адже поняття “діялісність” охоплює найістотніше в людині – її свободу. Свобода та гідність окремої особистості – свого роду індикатори і елементи людської сутності (Ю.Габермас). Свобода – це

“здатність робити власний вільний вибір серед різних і альтернативних можливостей, що містяться в обставинах діяльності, – лише тих, які відповідають її потребам, реалізуючи їх, *створюючи свій людський світ*, оновлюючи і збагачуючи його предметами й цінностями, безпосередньо не даними в природі, – культурою” [7, 54].

3. Моральність як осердя “світу людини”

Людина – це *світ людини* в усьому багатстві його складових. Універсальне поняття “світ” охоплює різні, конкретні світи: світ космосу, природи, суспільний світ (держава, громадянське суспільство, виробництво), світ культури і духовності, моральний світ добра і аморальний світ зла, естетичний світ прекрасного та його антипод – світ огидливого, світ родин і етносів, інтимний світ людини і сферу міжлюдських стосунків. Усе це різні простори буття індивіда – “світ людини”, який також перебуває в полі її діяльного впливу. “Якщо людина – це світ людини, потрібне формування світоглядного настановлення на *діяльне* оволодіння всім світом людської культури, на активне включення в світ суспільних відносин, їх *вдосконалення і збагачення*” [6, 326].

Цілісність людини, її всебічність полягає в тому, що вона, людина, має усвідомлювати свою універсальність, бути здатною цивілізовано, культурно відчувати і поводитися в усіх “світах” свого буття. Ця теза не тільки є однією з відправних у теоретичному доробку академіка В.Шинкарука. Вона стала його власним життєвим кредо. Світ людини – це не тільки наявні, але й можливі світи. Улюблений “харківський Сократ” Шинкарука Г.С.Сковорода вважав, що справжня цінність – це час безпосереднього людського життя. “Не наше то уже, что прошло мимо нас. Не наше то, что породит будущая пора. Дневний день только наш...” В.Шинкарук інакше оцінює обшири людського буття. Особливість світоглядної свідомості полягає в тому, що вона виявляє універсальну здатність сприймати і переживати уявне як дійсне, минуле і майбутнє [7, 28]. Така здатність розширює горизонт людської самосвідомості, виводить людину на розуміння відмінності між власним реальним існуванням, яке існує лише “тепер” і “ось тут”, і усвідомленням своєї “присутності в світі”, яке простягається і в минуле, і в майбутнє.

Головна особливість “людського світу” полягає також у тому, що він є, насамперед, простором її морального буття. Його смисловим еквівалентом є категорія “благо”, найзагальніше поняття, яке

акумулює змістове розуміння всієї сукупності позитивних цінностей. На думку Канта, практичне “використання” розуму є не що інше, як свідоме додержання вимог найвищого блага. Розуміння цього “є вчення мудрості”, тобто “філософія в тому значенні, в якому це слово розуміли древні”. Було б доброю справою залишити цьому слову “благо” його старе значення, зазначає філософ. Справа розуму – не тільки визначити наукове значення блага, але й спрямувати людську поведінку на його досягнення.

Поняття “благо” є засадничим для визначення добра і зла, які є “єдині об’єкти практичного розуму” [1, 171]. Воно також зумовлює необхідність “належного” вибору. Визначення у відповідності зі зробленим вибором світоглядної та поведінкової орієнтації зумовлює спрямованість вольових зусиль: вибір завжди демонструє свій білатеральний характер, може бути добрим, якщо відповідає вимогам “категоричного імперативу”, або злим, якщо спирається на егоїстичні почуття (себелюбність). Головною умовою здійснення вибору саме як морального є усвідомлення *особистістю відповідальності* за свої вчинки. “Вчинок у його цілісності більше ніж раціональний. Він – відповідальний”, – підкреслює М.Бахтін (“До філософії вчинку”).

Відповідальність як духовно-моральнісна якість – зворотний бік практичного розуму людини як суб’єкта світовідношення. Мірою того, як людство перетворюється на чинник “геокозмичної сили” (В.Вернадський), відповідальність набуває статусу домінуючої доброчинності, співмірної свободі. Проблематика людських цінностей – свобода, обов’язок, благо, добро і зло, відповідальність – рефреном звучить в аксіологічно забарвленій філософії Володимира Шинкарука. Аналізуючи цю проблематику і пропонуючи власні уявлення про її розв’язання, лідер Київської світоглядно-антропологічної школи прагне узгодити “суворі реалії” людського життя, потреби діяльнісного, практичного ставлення до світу з високими ідеальними символами. “...Людина належить не тільки до буття предметності, а й до світу символів, знаків між посейбічним та потойбічністю”, що крокує у неосяжність, зазначає С.Кримський [8, 21].

Світ людини у шинкаруківському баченні – це ареал буття особистості, свідомість якої визначається розумними світоглядними парадигмами та духовними символами, а діяльність здійснюється у відповідності із найвищими законами культури, насамперед – моральними. “Моральний закон святий, – зазначає Кант. – Людина

насправді не така вже свята, але людство в його особі має бути для неї святим”. Людина і тільки вона завдяки автономії своєї свободи – суб’єкт морального закону. І знов доречно порівняти. Кант убачав найвищу цінність “достоїнства обов’язку” в тому, що воно “не має жодного стосунку до насолоди життям”. Володимир Шинкарук, мислитель, який відзначався рідкісним відчуттям сили ідеального, філософ, улюбленою софійною тріадою якого були “віра, надія, любов”, інакше розуміє “найвище достоїнство” людини. Воно, на його думку, – в активному і зацікавленому ставленні до життя, у творчій діяльності, яка має здійснюватися не тільки за вимогами розуму, науки, але й за законами краси, благородства, совісті й справедливості, у тому числі за законами земної, практичної мудрості. Треба, щоб саме такі “діяльнісні якості” стали особистісною сутністю індивіда, щоб людина не тільки усвідомлювала, але й переживала свою діяльнісну напругу... як справжню насолоду. Саме така багатогранна діяльність, діяльність як “насолода”, самоздійснення як невимушена гра інтелектуальних і фізичних сил, творча праця, благодійний результат якої втілений не тільки в книгах, але й у численних учнях і послідовниках, є сутністю духовно-практичного світу фундатора Київської філософської гуманістичної школи – непересічної особистості і мудрої людини.

Література

1. *Кант И.* Критика практического разума. – СПб., 1995.
2. *Шинкарук В.И.* Духовная культура – человек – искусство // Искусство в мире духовной культуры. – К., 1988.
3. *Маркс К.* Экономическо-философские рукописи 1844 г. // *К.Маркс и Ф.Энгельс.* Соч. – Т. 42. – М., 1974.
4. *Шинкарук В.И., Иванов В.П.* Актуальные проблемы исследования мировоззренческих функций диалектического материализма // *Шинкарук В.И.* Вибрані твори у трьох томах. – Т. 3. Ч.1. – К., 2004.
5. *Шинкарук В.И.* Методологічні засади філософських учень про людину // *Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми.* – К., 2000.
6. *Человек и мир человека.* – К., 1977.
7. *Шинкарук В.* Поняття культури. Філософські аспекти // *Феномен української культури: методологічні засади осмислення.* – К., 1996.
8. *Кримський С.* Під сигнатурою Софії. – К., 2008.